

УДК 159.9.922.316

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-3-10>

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ

Ткалич М. Г.

*доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна,
директор Дослідницької лабораторії «Рейтинг Лаб» (Київ, Україна)
orcid.org/0000-0003-4101-9659
mtkalych@gmail.com*

Антипович О. Г.

*аспірант кафедри теоретичної та практичної психології
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів, Україна
orcid.org/0009-0003-7780-6010
antypovych@ratinggroup.ua*

Ключові слова:

*особистість, адаптація,
чинники адаптації,
агентність, структури,
вимушені переселенці,
українські вимушені
мігранти, біженці,
інтеграція, соціальний
капітал, людський капітал,
війна, криза.*

Стаття є комплексним аналізом витоків та оцінки сучасного стану теоретичної системи координат феномену адаптації мігрантів, вимушених мігрантів та переміщених осіб. Авторами пропонується розглядати адаптацію як багатовимірний феномен, а також указується на різке підвищення актуальності проблематики адаптації вимушених мігрантів з України в країнах ЄС у світлі російської агресії та безпрецедентної кількості українців зі статусом тимчасового захисту. Як найбільш евристична стратегія концептуалізації феномену адаптації пропонується синтетичний (синтез структури та агентності) та міждисциплінарний підходи, які дають змогу використати теоретичні та емпіричні напрацювання різних дисциплін із соціальних та поведінкових наук. За допомогою використання методологічних ідей про наукові дослідницькі програми філософа науки І. Лакатос проаналізовано еволюцію психологічного дискурсу про адаптацію в контексті потреб і викликів вимушених мігрантів та переміщених осіб. Ідентифіковано конфліктні імперативи, з якими стикається Українська держава (адаптація, повернення, реадаптація). Також указується на наявність гострої потреби у сприянні поверненню українських громадян додому. У статті пропонується дефініція адаптації як сукупності змін, що переживають індивіди або групи. Ці зміни є відповіддю на еволюцію середовища або набором реакцій за переміщення до нового середовища. Указується, що такі реакції мають бути адекватними ситуації та йти на користь індивіду та групі як із погляду ментального здоров'я, так і збереження та покращання соціально-економічного статусу.

THE PROBLEM OF PERSONALITY ADAPTATION AS A SOCIO-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON: THEORETICAL SUBSTANTIATION

Tkalych M. H.

*Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Psychology
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine,
CEO, «Rating Lab» (Kyiv, Ukraine)
orcid.org/0000-0003-4101-9659
mtkalych@gmail.com*

Antypovych O. H.

*Postgraduate Student at the Department of Theoretical and Practical Psychology
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0009-0003-7780-601
antypovych@ratinggroup.ua*

Key words: *personality, adaptation, adaptation factors, agency, structures, internally displaced persons, Ukrainian internally displaced persons, refugees, integration, social capital, human capital, war, crisis.*

The article is a comprehensive analysis of the origins as well as an assessment of the current state of the theoretical frame of references dealing with the phenomenon of adaptation of migrants, forced migrants and displaced persons. The authors propose to consider adaptation as a multidimensional phenomenon. We emphasize the dramatic increase in the relevance of the issue of adaptation of forced migrants from Ukraine in the EU countries under condition of Russian aggression and an unprecedented number of Ukrainians with temporary protection status. As the most heuristic strategy for conceptualizing the phenomenon of adaptation, a synthetic (synthesis of structure and agency) and interdisciplinary approach is proposed. Such an approach allows for employing theoretical and empirical developments of various disciplines from the domain of the social and behavioral sciences. The article employs methodological ideas about the scientific research programs advanced by the philosopher of science I. Lakatos. The article offers a discussion of the evolution of the psychological discourse on adaptation in the context of the needs and challenges of forced migrants and displaced persons. The conflicting imperatives that the Ukrainian state faces (adaptation, return, reintegration) are identified. It is also indicated that there is an acute need to facilitate the return of Ukrainian citizens' home. The article proposes a definition of adaptation as a set of changes experienced by individuals or groups. These changes are a response to the evolution of the environment or a set of reactions when moving to a new environment. It is stressed that such reactions should be adequate to the situation and benefit the individual and the group both from the standpoint of mental health and the preservation and improvement of socio-economic status.

Постановка проблеми. Російська повномасштабна агресія проти України спричинила безпрецедентний за кількістю та інтенсивністю рух вимушених біженців усередині Європи: з України переважно до країн – членів Євросоюзу. За умов набуття війни тривалого характеру об'єктивно постала низка проблемних питань, зокрема гостро стоїть виклик адаптації українських громадян до нових умов проживання у країнах-реципієнтах.

Трансформація життєвих ситуацій для більшості переміщених осіб з України має структурні, інституційні та психологічні виміри.

Перед Українською державою стоїть тривимірна проблема, елементи якої є вельми суперечливими та конфліктними у своєму взаємовідношенні. По-перше, сприяти адаптації та інтеграції українських переміщених осіб до нового середовища (навіть коректніше говорити «нових серед-

овищ»). Зрозуміло, дистанційність ускладнює реалізацію цього завдання. По-друге, сприяти поверненню українських громадян в Україну тоді, коли безпекова та економічна ситуація це дозволить. По-третє, сприяти реінтеграції, тобто адаптації, українських громадян до життя в Україні після повернення, оскільки дослідникам відомий феномен зворотного культурного шоку, тобто шоку після повернення додому (потенційна гострота зворотного культурного шоку (reverse culture shock) засвідчується багатьма дослідниками, державними установами та блогерами з навичками міжкультурної комунікації) [52; 59]. Дослідники з Боннського міжнародного центру дослідження конфліктів вивчили досвід повернення та викликів реінтеграції/реадаптації сирійських біженців. Їхня розвідка демонструє широкий спектр проблем, з якими індивіди стикаються, коли вони повертаються до своєї країни, котра є зоною конфліктів та воєн. Повернення до країни, яка потерпає від бойових дій, створює безпекові загрози для репатріантів; також вони стикаються з проблемною гуманітарною та соціально-економічною ситуацією. У випадку Сирії становище дітей є особливо уразливим. Для вихідців із тимчасово окупованих регіонів України додаються виклики доступу до житла та майна [54].

Однак сьогодні перед нашими громадянами – вимушеними мігрантами стоїть головне завдання – адаптуватися до умов життя у країні перебування. Успішне досягнення такої мети сприятиме підтримці їхнього психічного здоров'я, психологічного благополуччя, соціального статусу, професійних навичок та набуттю якостей, які допомагатимуть подальшій адаптації.

Для наших співвітчизників, які стали вимушеними переселенцями, складності з адаптацією можуть породжувати проблеми з ментальним здоров'ям, маргіналізацію, асоціальну та навіть протиправну поведінку. Виклики адаптації до нового середовища, яке має засадничо відмінні якості та характеристики (із погляду мови спілкування, соціальних практик, інституцій тощо), можуть також продукувати фрагментацію ідентичності [10].

Проблематика міграції, чинником якої є небезпека для індивідів та соціальних груп, викликала аналітичну увагу дослідників протягом тривалого часу (про історичні витoki психологічного дискурсу вигнання див. [7; 37]). Серед сучасних вітчизняних авторів, які висвітлюють проблематику вимушеної міграції, адаптації та фокусуються на вимушених мігрантах з України в окремих країнах Європейського Союзу, варто вказати на публікації М. Єніна та М. Кухти (аналіз соціальних потреб вимушених мігрантів, що виникають у процесі адаптації) [4], К. Фрейдхема та З. Вар-

піна (фокус на досвіді українських переміщених осіб у Латвії) [29], В. Бевен (історико-психологічне вивчення адаптації) [14], Дж. Беррі (обговорення адаптації у теоретичній системі координат психологічної науки) [12; 13], Г. Горбань та С. Коркіна (аналіз положення українських жінок у Бельгії) [3], Л. Калашнікова (емпірично орієнтоване case study адаптації до життя в Австрії) [5], Р. Мерфі та Р. Лакшміраяна (наслідки війни для ментального здоров'я) [48]. У нашій попередній розвідці ми зосереджувалися на ролі агентності вимушених мігрантів як одного з ключових чинників адаптації [57].

Мета статті – теоретичне обґрунтування еволюції психологічного дискурсу про адаптацію та актуалізація тих вимірів цього дискурсу, які є найбільш релевантними ситуації українських вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу в ситуації російсько-української війни.

Результати дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. За спостереженням І. Лакатоса, «філософія науки без історії науки порожня; історія науки без філософії науки сліпа» [49]. Тому будь-яка спроба концептуалізації проблеми та створення надійного підґрунтя для формування evidence based policy потребує актуалізації, оцінки та переоцінки існуючих – першочергово класичних, але також і нинішніх підходів до феномену, який аналізується, у нашому випадку – до адаптації.

Важливість проблеми адаптації у психології, ширше – у соціальних та поведінкових науках – яскраво демонструється на прикладі такого авторитетного академічного видання, як «The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied». Лише у цьому журналі налічується понад 1 500 статей, які присвячено проблемі адаптації особистостей та спільнот.

Ми зупинимось на еволюції дослідницьких програм у психології, які зосереджувалися на проблемі адаптації – від біопсихологічного трактування цього феномену до сучасних моделей акультурації.

Один із класичних дослідників адаптації, Дж. Беррі, у такий спосіб формулює центральну проблему адаптації у психології: «Що відбувається з індивідом, який формувався в одному культурному контексті, а згодом намагається жити у новому культурному контексті?» [13].

Як відзначено вище, викликами в процесі адаптації є не лише нові, відмінні культурні норми, а й ціла низка практик та правил. Власне, Дж. Беррі вказує на цілий набір поведінкових моделей, які призводять до різних результатів з огляду на досягнення адаптації. Якщо стратегія інтеграції є найефективнішою, оскільки сприяє адаптації (тобто продукує вищу самооцінку та задоволення

життям), то сепарація (зосередженість на збереженні власної культури й уникання взаємодії з новим соціальним макроконтекстом), асиміляція (залучення до нового макроконтексту за одночасної відмови від власної культури) або маргіналізація (відчуження як від власної культури, так і від нового середовища) ускладнює або робить інтеграцію неможливою.

Безумовно, для кращого розуміння цих процесів варто згадати напрацювання традиції символічного інтеракціонізму та доповнити їх сучасними інтерпретаціями симбіотичних взаємин між структурою та агентністю [57]. За такого підходу ми отримуємо можливість оцінювати як динаміку цього процесу, так і взаємодію між агентами (індивідами) та соціальними силами (структурами). У цій взаємодії важливу роль відіграють преференції та бажання індивіда (бажання зберегти свою культуру та/або взаємодіяти з новою), з одного боку, та роль нового середовища та його структур у створенні (або обмеженні) можливостей для адаптації, яка включає не лише ментальні виміри, а й соціетальні (тобто здатність функціонувати у новому соціумі) та міжкультурні (у світлі трансформаційних змін расової та етнічної композиції країн Євросоюзу).

Американський психолог В. Бевен запропонував інформативний огляд концепції адаптації [14, с. 73–93]. Із погляду еволюції самого психологічного знання ідеї про адаптацію виникають у ще у XIX ст. у контексті біології (тут важливу роль відіграв Е. Дарвін), соціальної теорії/філософії (тут центральною фігурою був Г. Спенсер), а в царині власне психології – В. Джеймс. Використовуючи ідеї В. Джеймса, інший американський психолог Г. Карр пропонує таку структуру дії, яка спрямована на досягнення адаптації: мотиваційний стимул, сенсорна ситуація та відповідь (response) [24; 14]. Великий вплив на психологічний дискурс мав поступ фізіології у XIX ст. Спершу французький учений К. Бернар розвинув ідеї про «внутрішній світ та оточення» (*milieu intérieur*), які стали провісником теорії гомеостазу, а потім американський фізіолог із Гарварду В. Кеннон запропонував і сам термін «гомеостаз» [33].

В. Кеннон, якого можна вважати представником біопсихологічного підходу, уважав, що «мозок координує системи організму з метою підтримки набору цільових значень для ключових внутрішніх змінних. Внутрішні або зовнішні порушення, що загрожують гомеостазу, спричиняючи досить великі відхилення від цільових значень, збуджують внутрішню нервову та гормональну системи, викликають емоційні та мотиваційні стани та генерують поведінку, яка піддається зовнішнім спостереженням; усе це має на меті відновлення

гомеостазу» [36], а гомеостаз веде до адаптації організму до середовища. Безумовно, узявши на озброєння поняття адаптації з фізіології/біології, психологи здійснили його трансформацію. Для біологів одиниця аналізу – це клітина, натомість для психологів – це індивід, який має фізіологічну адаптацію до холодної погоди у вигляді теплої одягу і поведінкову адаптацію у вигляді такого одягу, який відповідає культурним нормам та соціальній ситуації. Навіть у разі концентрації на вивченні адаптивних реакцій організму чи навіть соціальних груп біологи природно обмежуються фізіологічними адаптаціями (наприклад, до менш насиченого киснем повітря високогір'я), натомість психологія фокусується на адаптації до соціальної організації первинної групи, членами якої є певні індивіди. Біологія зосереджується на виживанні (тобто успішній адаптації) видів, психологія – на індивідуальних адаптаціях [14, с. 76–77]. Напевно, найбільш принциповою відмінністю між біологією та психологією є інтерпретація взаємин із середовищем. Еволюційна біологічна адаптація є наслідком впливу середовища на організм; психологічна адаптація є взаємодією і взаємовпливом агента (індивіда) та середовища (структури).

Прикметно, що масштабний внесок у теорію рівноваги (гомеостазу) в рамках соціальних та поведінкових наук зробив американський соціолог Т. Парсонс, який у своєму теоретизуванні про рівновагу, адаптацію та інтеграцію систем (особливо це стосується системи особистості) використовував психоаналіз З. Фрейда. Ба більше, існує ціла низка сучасних досліджень саме у сфері психології та психоаналізу, які визначають науково-професійну ідентичність Т. Парсонса саме як психоаналітично орієнтованого соціального психолога [61; 62].

Цей контекст допомагає нам продовжити проводити продуктивну дистинкцію та порівняння-протиставлення між біологічним розумінням адаптації та психологічним підходом. Для біології адаптація розглядається як завдання всього виду протягом поколінь, психологія зосереджується на індивідуальних реакціях до життєвої ситуації упродовж життєвого циклу індивіда, соціальної групи. Так само, як показали розвідки ще К. Клакхона та його співавторів, для еволюційної біології природним є концентрація на виживанні видів, натомість психологія вивчає задоволення потреб та бажань індивіда [38].

Отже, процес адаптації високою мірою залежить від його середовища, передусім від структурних характеристик суспільства-реципієнта. Становище українських переміщених осіб у країнах Євросоюзу регулюється відповідною директивою. Як повідомляє Агентство ООН у справах

біженців, «4 березня Європейська Рада вирішила активувати Директиву про тимчасовий захист. Цей європейський закон спочатку був прийнятий після війни в Югославії і був розроблений для використання у разі «масового напливу або неминучого масового припливу» людей, які прибувають до ЄС. Його мета – надати негайну допомогу великим групам людей, надавши форму колективного захисту. Це перший раз, коли Директива була активована» [6].

Але спершу зупинимося на соціальних вимірах цього середовища. Дж. Беррі та Р. Калін указують на умови, які сприяють успішній адаптації, серед яких принципову роль відіграє такий елемент: розповсюдження у суспільстві-реципієнті схвального погляду на культурне розмаїття. Дж. Беррі називає це позитивною ідеологією мультикультуралізму [13, с. 11]. Водночас численні дослідження демонструють, що європейські суспільства демонстрували наявність тенденції до піднесення популярності поглядів, які протистоять мультикультуралізму, а саме – радикального націоналізму та ксенофобії. Еволюційний психолог П. Буйє присвятив ідентифікації еволюційних витоків феномену ксенофобії свою книгу [16]; своєю чергою, ксенофобія посилює трайбалізм, свідченням останнього є зростання підтримки партій на кшталт «Альтернативи для Німеччини» [66]. Ситуація погіршується і зсувами у глобальному політичному та ідеологічному кліматі ліберальних демократій сьогодні, які зменшують пріоритетність захисту прав людини, а тому негативно впливають на готовність соціумів приймати та інтегрувати мігрантів та переміщених осіб; своєю чергою, адміністрація Д. Трампа у США не лише просуває антимігрантський порядок денний, а й, за свідченням масмедіа, намагається сприяти проході своїх ідеологічних одностайних до влади в країнах Європи [25]. Окрім «мультикультуралізму», ще одним елементом ідеального типу соціуму, який полегшує адаптацію, є низький рівень етнічних стереотипів, тобто етнонаціоналізму, расизму та дискримінації. Кооперативний, а не антагоністичний спосіб інтервенції між різними групами суспільства також є чинником, що сприяє адаптації [41].

Як слушно вказує Дж. Беррі, адаптація має включати опанування нового поведінкового репертуару, іншими словами, покликана включати зміни у поведінці, опанування (нової) культури та набуття (нових) соціальних навичок [13, с. 11–12]; див. також уже класичні дослідження [30–32]. У цьому процесі індивід стикається не так із культурним шоком, як зі «стресом акультурації». Культурний шок є поняттям, яке сприяє радше одновимірному сприйняттю процесу адаптації, ба більше, він викликає асоціації з поняттям «сна-

рядний шок» (shell shock), а тому має виключно негативні конотації [13, с. 13] та низку досліджень із цієї проблематики [44; 63–65].

Також не варто ігнорувати той факт, що процес адаптації є сукупністю соціальних інтеракцій, яка включає міжкультурну взаємодію, тобто процес конфлікту та/або кооперації між представниками різних культур. Причому між учасниками цих взаємодій існує ситуація нерівності на двох рівнях – структурному та символічному. На структурному рівні переміщена особа дуже часто перебуває у *vulnerable position* (уразливій ситуації) – маленькі діти, рідні, які потребують медичної допомоги, – *vis-à-vis* представники держави країни реципієнта; останні мають, беззаперечно, мають відповідні адміністративні повноваження. Ситуація символічної нерівності (остання концепція є розвитком та модифікацією поглядів французького соціолога П. Бурдьє на символічне панування [39; 40]) породжується недостатнім обсягом культурного капіталу у переміщених осіб із погляду суспільства-реципієнта та тих його представників, які є «значущими іншими» для вимушених мігрантів.

На цій стадії нашого аналізу можемо сформулювати власне бачення визначення адаптації. *Адаптація*, на нашу думку, є змінами, яких зазнають індивіди, групи, спільноти та які є відповіддю на зміни в середовищі або за переміщення до нового середовища, причому ці реакції мають бути адекватними ситуації та йти на користь індивіду та групі як із погляду ментального здоров'я, так і збереження та покращання соціально-економічного статусу.

Часові рамки адаптації суттєво варіюються та залежать від структурних умов (середовища) та стану, у якому перебувають індивіди та групи. Успішна адаптація у жодному разі не є гарантованим результатом; замість неї можуть траплятися міжкультурні конфлікти, психологічні кризи та психіатричні розлади [42].

Отже, логічно зробити проміжний висновок, що процес адаптації відбувається на перетині та динамічному взаємопроникненні різних полів (психології, соціокультурного середовища, економіки та політико-адміністративних інституцій). Релевантною є класифікація Е. Річмонда, який виокремив два типи мотивів для міграції, а саме: реактивну та проактивну [53]. Набуття статусу переміщеної особи внаслідок військової агресії проти країни походження вимушених мігрантів, безумовно, є реактивним типом міграції. Повномасштабна війна повинна розглядатися як макроструктурний чинник, серед численних деструктивних наслідків якого повинна розглядатися і психологічна травма. Ураховуючи географічну та культурну близькість України до Європи,

а також закріплення на рівні Конституції європейського та євроатлантичного курсу України, культурні зміни українських переміщених осіб, безумовно, відбуваються, але не мають драматичного характеру порівняно зі зміною економічної ситуації на гірше. Дуже часто вимушена міграція супроводжується незворотними втратами нерухомого майна та інших економічних ресурсів через атаки країни-агресора на цивільні об'єкти; працевлаштування за фахом у країні-реципієнті стає проблематичним через мовні та кваліфікаційні або регуляторні бар'єри. Ще більшою мірою негативний характер змін стосується соціальних чинників: руйнація спільнот та розриви або ускладнення підтримки соціальних зв'язків у країні походження та необхідність розбудови нових соціальних контактів і (пере)затвердження свого соціального статусу.

Незважаючи на згадану нами культурну, історичну та географічну близькість України та багатьох країн Європи, погодимося з Дж. Беррі, що спілкування між представниками двох різних культур потенційно створює підстави для напруження і конфліктів [13, с. 18]. У своїй іншій статті автор виокремлює три моделі взаємодії з культурою соціума-реципієнта: відмова від власної культури (culture shedding), вивчення та опанування нової культури і культурний конфлікт. Перша модель виглядає найменш вірогідною для українських громадян, які мають тимчасовий статус у країнах Європейського Союзу, водночас така тенденція потенційно може формуватися у середовищі дітей, а тому заслуговує на дослідницьку увагу. У цілому перші дві моделі наголошують на втраті або відмові певних патернів поведінки та заміни їх новими, тобто тими, які асоціюються з домінантним суспільством-реципієнтом [12]. Дж. Беррі також формулює тезу про поміркованість загрози третьої моделі – конфлікту культур, яка не несе загрози гострих конфліктів та розв'язується шляхом поступливості мігранта щодо норм домінантної групи. У ситуації міграції з метою постійного проживання результатом стає асиміляція [13, с. 18].

У світлі соціально-економічних та політико-ідеологічних змін у світі останніх десятиліть: поляризація політики у ліберальних демократіях, «культурні війни», зростання токсичної маскулінності серед молодих чоловіків, зростання конспірологічних поглядів, які за допомогою створених соціальними мережами дзеркальних камер сприяють просуванню ксенофобських наративів, зростання впливу ультраправих партій з антиміграційним порядком денним із відповідною реакцією расових та етнічних меншин (наприклад, глобальний характер руху Black Lives Matter) – усе це підвищує вірогідність культурних конфлік-

тів та робить процес адаптації вимушених мігрантів складнішим.

У випадку вимушених мігрантів, які набули статусу переміщених осіб через збройну агресію проти їхньої країни (а саме це є ситуацією російсько-української війни), їх перебування у країні-реципієнті, з одного боку, супроводжується певними правовими та соціальним гарантіями, а з іншого – час перебування у цьому статусі є тимчасовим. Тому у випадку вимушених мігрантів з України у країнах Європейського Союзу є сенс говорити не про акультурацію (ця концепція має своє логічне застосування по відношенню до мігрантів, які планують постійне проживання у країні-реципієнті), а саме про адаптацію. Допомога Україні у протистоянні російській агресії стає все більш гострим і контраверсійним питанням у політичному дискурсі політичних еліт навіть серед країн – союзників України. Це робить потребу у розбудові власної ефективності, стійкості та спроможності імперативним завданням, а успішна реалізація такого завдання потребує дієздатних інституцій та якісного людського капіталу. У світлі вимушеної міграції мільйонів громадян України, серед яких значну частку становлять діти та молодь, тобто демографічна когорта, яка є майбутнім країни, необхідним є вивчення процесів адаптації наших співвітчизників до нового середовища, визначення шляхів, за допомогою яких інституцій та інструментів Українська держава може сприяти їм у цьому, одночасно розробляючи політики, які будуть сприяти поверненню українців додому та допоможуть їх реадaptaції після тривалого проживання в інших умовах.

Складнощі, що виникають у процесі адаптації, особливо у ситуації вимушеного переміщення із зон війни та конфлікту, а у випадку російської агресії проти України ми маємо справу з найбільшою війною у Європі після Другої світової війни, можуть викликати розлади ментального здоров'я та психічні захворювання, особливо у дітей. Щодо цього виміру проблеми адаптації існує широке коло досліджень та аналітичних звітів релевантних міжнародних організацій [1; 15; 19; 48; 58; 60]. Керівник місії Міжнародної організації міграції в Україні вказував на колосальний масштаби цієї проблеми ще наприкінці першого року повномасштабного вторгнення [50].

Важливим елементом процесу адаптації є також застосування ефективних копінг-стратегій, що також є продуктом взаємодії структури та агентності індивідів, які опинилися у ситуації вимушеної міграції, про що свідчить корисне емпірично орієнтоване дослідження нігерійських фахівців із проблем переміщених осіб [51]. Копінг-стратегії також поділяються на активні та пасивні [27]. Успіх будь-якої стратегії високою

мірою залежить від правил та ставлення з боку суспільства-реципієнта. Коли копінг-стратегії не спрацьовують, це стає чинником стресу, у деяких випадках проблем із психічним здоров'ям, тобто створює перешкоди процесу адаптації [9].

Аналіз чинників адаптації вимушених мігрантів показує, що на адаптацію впливають вік та гендерна приналежність. Дослідження показують, що до груп ризику належать підлітки та особи похилого віку [22; 23].

Наявність вищої освіти є чинником, що позитивно впливає на адаптацію: освіта пов'язана як із кращими доходами і вищим статусом індивіда у країні походження, так і зі здатністю інтегруватися до нового соціуму з його відмінними нормами та цінностями. Водночас проблемою є те, що через відмінності у нормативній та регуляторній базі, а також стереотипи та дискримінацію освітні здобутки мігрантів знецінюються [47].

Така невідповідність між статусом у країні походження та країні-реципієнті може ставати чинником погіршення ментального здоров'я індивідів [17; 56]; цікава розвідка А. Сапоунтіса аналізує сприйняття мігрантів представниками суспільства-реципієнта на прикладі міста Салоніки [55]. Вимушені мігранти, як впливає з назви цієї категорії переміщених осіб у системі координат push and pull (виштовхування та протягування), де перші є сукупністю негативних чинників, головним з яких є війна та руйнація, що її супроводжує), переважно мотивуються pull-факторами, але позитивні заохочення у формі не лише безпеки, а й кращих умов проживання у більш економічно розвинених країнах також відіграють свою роль. Детальніше про цю теорію у формулюванні її автора Е. Лі і критичну полеміку з нею у статті де Гааса див. [26; 28; 45].

Висновки і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Підсумовуючи наш аналіз, можемо зробити низку узагальнень. Існує великий обсяг наукової літератури (як суто психологічної, так і з інших дисциплін соціально-поведінкового профілю, серед яких, звісно, – міграційні студії, соціологія, політологія та економіка) та аналітичних матеріалів міжнародних організацій. Ця літе-

ратура пропонує великий обсяг емпіричної інформації, міжнародний контекст, порівняльний аналіз та релевантні концепції. Тим не менше недостатня теоретична заглибленість цих розвідок. Як було вказано на початку цієї статті, перед Україною стоїть подвійне суперечливе завдання: з одного боку, сприяти переміщенню наших громадян, переважно жінок, дітей, осіб похилого віку, до більш безпечних країн Європейського Союзу. Не менш важливим за фізичну безпеку є ментальне здоров'я наших співгромадян, які стали вимушеними мігрантами у країнах ЄС. Успішна адаптація є ключовим чинником фізичного та ментального здоров'я та психологічного і соціального благополуччя індивідів та груп; з іншого боку, Україна як держава має прагматичну зацікавленість у поверненні своїх громадян додому. Окрім суто економічних та оборонних імперативів, забезпечення яких потребує демографічного ресурсу, дослідження показують підвищення якості людського капіталу, які отримують у своє розпорядження більший обсяг культурного капіталу завдяки участі у взаємодії з новим соціокультурним оточенням. Після повернення додому такі індивіди здійснюють позитивний вплив на розвиток власної країни [34; 35; 67].

Емпіричний опис та концептуалізація феномену адаптації вимушених мігрантів з України у країнах ЄС потребують роботи з розроблення відповідної теоретичної системи координат. Для досягнення цієї мети у нашій статті реконструйовано еволюцію дискурсу психології щодо феномену адаптації, продемонстровано евристичність застосування синтетичного підходу, який використовує продуктивні надбання структурно та агентно орієнтованих дослідницьких програм, а також міждисциплінарного підходу, тобто залучення результатів релевантних досліджень не лише у сфері психології адаптації вимушених мігрантів, а й соціальні, економічні, політико-адміністративні та культурні виміри цієї проблематики. На основі цього аналізу пропонується дефініція феномену адаптації, ідентифікується джерельна база дослідження та окреслюються подальші перспективи дослідницької роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барна Л.С. Психічне здоров'я дітей під час війни: розлади, ризики та шляхи підтримки. Погляд на проблему. *Ліки України*. 2025. № 4 (290). С. 29–30.
2. Біль М. Вимушена міграція в умовах високої соціальної уразливості населення України. *Migration&Law*. 2022. № 2 (5–6). С. 31–43.
3. Горбань Г., Коркіна С. Особливості самовизначення українських жінок в умовах вимушеної міграції до Бельгії. *Журнал сучасної психології*. 2025. № 1. С. 16–27.
4. Єнін М., Кухта М., Приходько Т. Соціальні потреби та проблеми вимушених мігрантів з України на шляху до соціальної адаптації та інтеграції у суспільство-реципієнт (на прикладі ФРН). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 3. С. 117–138.
5. Калашнікова Л., Лісєнко О., Барінова Я. Українська міграція до Австрії: виклики та особливості соціальної адаптації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2025. № 2. С. 97–115.

6. Тимчасовий захист. URL: <https://surl.li/rmcyez>
7. Athanasius. Apology in Vindication of Flight. *Library of the Fathers of the Holy Catholic Church*. London: Walter Smith, 1885. Vol. 13.
8. Attanayake V., McKay R., Joffres M., Singh S., Burkle F., Mills E. Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine, conflict, and survival*. 2009. Vol. 25, № 1. P. 4–19.
9. Aycan Z. Expatriate adjustment as a multifaceted phenomenon: individual and organizational level predictors. *The International Journal of Human Resource Management*. 1997. Vol. 8, № 4. P. 434–456.
10. Belamghari M. The Fragmentation of Identity Formation in the Age of Glocalization. *SAGE Open*. 2020. P. 1–12.
11. Berger P.L. Towards a sociological understanding of psychoanalysis. *Social Research*. 1965. Vol. 32, № 1. P. 26–41.
12. Berry J.W. Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*. 1992. Vol. 30, № 1. P. 69–85.
13. Berry J.W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*. 1997. Vol. 46, № 1. P. 5–34.
14. Bevan W. The Concept of Adaptation in Modern Psychology. *The Journal of Psychology*. 1965. Vol. 59, № 1. P. 73–93.
15. Blackmore R., Boyle J.A., Fazel M., Ranasinha S., Gray K.M., Fitzgerald G. et al. The prevalence of mental illness in refugees and asylum seekers: A systematic review and meta-analysis. *Public Library of Science Medicine*. 2020. Vol. 17, № 9. e1003337.
16. Boyer P. *Minds Make Societies: How cognition explains the works humans create*. New Haven : Yale University, 2018. 376 p.
17. Brance K., Chatzimpyros V., Bentall R.P. Social identity, mental health and the experience of migration. *British Journal of Social Psychology*. 2024. Vol. 63, № 4. P. 1681–1700.
18. Burgess E.W. The influence of Sigmund Freud upon sociology in the United States. *American Journal of Sociology*. 1939. Vol. 45, № 3. P. 356–374.
19. Bürgin D., Anagnostopoulos D., Vitiello B., Sukale T., Schmid M., Fegert J.M. Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *European child & adolescent psychiatry*. 2022. Vol. 31, № 6. P. 845–853.
20. Calhoun C. Foreword. *The Unhappy Divorce of Sociology and Psychoanalysis: Diverse Perspectives on the Psychosocial* / L. Chancer, J. Andrews (eds). New York: Palgrave Macmillan, 2014. P. ix–xii.
21. Cannon W.B. Homeostasis. 1932. URL: <http://www.panarchy.org/cannon/homeostasis.1932.html>
22. Carballo M. Scientific consultation on the social and health impact of migration: Priorities for research. Geneva : International Organization for Migration, 1994.
23. Carlin J. Refugee and immigrant populations at special risk: Women, children and the elderly. *Mental health of immigrants and refugees* / W H. Holtzman, T. Bornemann (Eds.). Austin : Hogg Foundation for Mental Health, 1990.
24. Carr H.A. *Psychology: A study of mental activity*. Longmans, Green and Co., 1925. 432 p.
25. De Gruyter C. Trump is working on regime change in Europe – fact, not conspiracy theory. *EUobserver*. 2025. 27 May.
26. De Haas H. A theory of migration: the aspirations-capabilities framework. *Comparative migration studies*. 2021. Vol. 9, № 8.
27. Diaz-Guerrero R. The development of coping style. *Human Development*. 1979. Vol. 22, № 2. P. 320–333.
28. Dorigo G., Tobler W. Push-pull migration laws. *Annals of the Association of American Geographers*. 1983. Vol. 73, № 1. P. 1–17.
29. Fredheim K., Varpina Z. Navigating Displacement: The Intertemporal Migration and Settlement Experiences of Ukrainians in Latvia. *Global Networks*. 2025. Vol. 25, № 2.
30. Furnham A., Bochner S. *Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environment*. London: Methuen, 1986.
31. Furnham A., Shiekh S. Gender, generation and social support correlates of mental health in Asian immigrants. *International Journal of Social Psychiatry*. 1993. Vol. 39, № 1. P. 22–33.
32. Furnham A., Alibhai N. The friendship networks of foreign students. *International Journal of Psychology*. 1985. Vol. 9. P. 365–375.
33. Geroulanos S., Meyers T. *The Human Body in the Age of Catastrophe: Brittleness, Integration, Science, and the Great War*. University of Chicago Press, 2018. 416 p.

34. Gocłowska M.A., Damian R.I., Mor S. The diversifying experience model: taking a broader conceptual view of the multiculturalism-creativity link. *Journal of Cross Cultural Psychology*. 2018. Vol. 49, № 2. P. 303–322.
35. Godart F.C., Maddux W.M., Shipilov A.V., Galinsky A.D. Fashion with a foreign flair: Professional experiences abroad facilitate the creative innovations of organizations. *Academy of Management Journal*. 2015. Vol. 58. P. 195–220.
36. Goldstein D. Walter Cannon: Homeostasis, the Fight-or-Flight Response, the Sympathoadrenal System, and the Wisdom of the Body. 2009. May 16. URL: <https://brainimmune.com/walter-cannon-homeostasis-fight-or-flight-response/>
37. Gorman R.F. Persecution and Exile in the Patristic Period: Athanasian and Augustinian Perspectives. *Journal of Refugee Studies*. 1993. Vol. 6, № 1. P. 40–55.
38. Herskovits M.J. Clyde Kluckhohn 1905–1960: A Biographical Memoir. URL: <https://www.nasonline.org/wp-content/uploads/2024/06/kluckhohn-clyde.pdf>
39. Jelin E. *Constructing Democracy: Human Rights, Citizenship, and Society in Latin America*. London: Routledge, 1996.
40. Jelin E., Motta R., Costa S. (Eds.). *Global Entangled Inequalities: Conceptual Debates and Evidence from Latin America*. 1st ed. London: Routledge, 2017.
41. Kalin R., Berry J.W. Ethnic and civic self-identity in Canada. *Canadian Ethnic Studies*. 1995. Vol. 27, № 2. P. 1–15.
42. Kim Uichol. *Acculturation of Korean immigrants to Canada psychological, demographic and behavioural profiles of emigrating Koreans, non-emigrating Koreans and Korean-Canadians* : Thesis (Ph. D.). Queen's University, 1988.
43. Lalonde R.N., Cameron J.E. An Intergroup Perspective on Immigrant Acculturation with a Focus on Collective Strategies. *International Journal of Psychology*. 1993. Vol. 28. P. 57–74.
44. Lazarus R.S. From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*. 1993. Vol. 44. P. 1–21.
45. Lee E.S. A Theory of Migration. *Demography*. 1966. Vol. 3, № 1. P. 47–57.
46. Loison L. Reappraising Claude Bernard's legacy: an introduction. *History and Philosophy of Life Sciences*. 2024. Vol. 46, № 8.
47. Miyar-Busto M., Mato Díaz F.J., Gutiérrez R. Immigrants' educational credentials leading to employment outcomes: The role played by language skills. *Revista Internacional De Organizaciones*. 2020. № 23. P. 167–191.
48. Murthy R., Lakshminarayana R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World psychiatry*. 2006. Vol. 5, № 1. P. 25–30.
49. Musgrave A. Imre Lakatos. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2021.
50. Nguyen Anh. How War and Displacement Affect Mental Health of People in Ukraine and Why We Should Address This. 2022. 18 Dec.
51. Olanrewaju F., Omotoso F., Alabi J. Datasets on the challenges of forced displacement and coping strategies among displaced women in selected Internally Displaced Persons' (IDPs) camps in Nigeria. *Data in Brief*. 2018. Vol. 20. P. 152–158.
52. Reverse Culture Shock. URL: <https://2009-2017.state.gov/m/fsi/tc/c56075.htm>
53. Richmond A.H. Reactive Migration: Sociological Perspectives On Refugee Movements. *Journal of Refugee Studies*. 1993. Vol. 6, № 1. P. 7–24.
54. Sahin-Mencutek Z., Meininghaus E. Syrian Refugee Returns, Reintegration Experiences and Risks. *ISIM Working Paper*. 2023. November.
55. Sapountzis A. Dominant group members talk about the acculturation of immigrants in Greece: Who is in charge of the acculturation process. *Hellenic Journal of Psychology*. 2013. Vol. 10, № 1. P. 24–46.
56. Schmitt M.T., Postmes T., Branscombe N.R., Garcia A. The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*. 2014. Vol. 140, № 4. P. 921–948.
57. Snyderanko I., Antypovych O. Agency as Factors of Adaptation of Forced Migrants. *Veritas: Legal and Psychological-Pedagogical Research*. 2025. Vol. 1, № 1. P. 91–101.
58. Spataro G., Ventriglio A., Signorelli M.S., Marrazzo G. Suicide among migrants: a comprehensive narrative review of literature. *International Review of Psychiatry*. 2024. Vol. 36, № 4–5. P. 413–423.
59. Talotta M. Reverse Culture Shock Hits Harder than Culture Shock. 2022.
60. Thabet A.A.M., Vostanis P. Post-traumatic Stress Reactions in Children of War. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 1999. Vol. 40, № 3. P. 385–391.

61. Treviño A.J. Talcott Parsons on building personality system theory via psychoanalysis. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*. 2023. Vol. 59, № 4. P. 417–432.
62. Treviño A. Javier. Talcott Parsons as Psychoanalytically Oriented Social Psychologist. *Psychoanalysis and History*. 2024. Vol. 26, № 2.
63. Vega W., Rumbaut R. Ethnic minorities and mental health. *Annual Review of Sociology*. 1991. Vol. 17. P. 56–89.
64. Vega W., Kolody B., Valle R., Weir J. Social networks, social support and their relationship to depression among immigrant Mexican women. *Human Organization*. 1991. Vol. 50. P. 154–162.
65. Ward C., Kennedy A. Locus of control, mood disturbance, and social difficulty during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*. 1992. Vol. 16, № 2. P. 175–194.
66. Wiecezorek P. Could Germany ban its largest opposition party – and should it? 2025. July 7.
67. Zou X., Wang D.J., Wildschut T. et al. Cultural distances between home and host countries inspire sojourners to engage in intercultural exchange upon repatriation. *Science Report*. 2023. Vol. 13. 17518.

REFERENCES

1. Barna, L.S. (2025). Psyichne zdorov'ya ditey pid chas viyny: rozlady, ryzyky ta shliahy pidtrymky. Pohliad na problemu. *Liky Ukrayiny*, 4(290), 29–30. [in Ukrainian]
2. Bil', M. (2022). Vymushena migratsiya v umovah vysokoyi socialnonyi vrazlyvosti naselennia Ukrayiny. *Migration&Law*, 2(5–6), 31–43. [in Ukrainian]
3. Horban', H., Korkina, S. (2025). Osoblyvosti samovyznachennia ukrayinskykh zhinok v umovah vymushenoiy migratsii do Belgii. *Zhurnal suchasnoyi psykologii*, (1), 16–27. [in Ukrainian]
4. Yenin, M., Kukhta, M., Prykhod'ko, T. (2024). Sotsialni potreby ta problemy vymushenykh migrantiv z Ukrayiny an shliahu do sotsialnoyi adaptatsii ta intergratsii v suspilstvo-recipient (an prykladi FRN). *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketyng*, 3, 117–138. [in Ukrainian]
5. Kalashnikova, L., Liseienko, O., Barinova, Ya. (2025). Ukrayins'ka migratsiya do Avstriyi: vyklyky ta osoblyvosti sotsial'noyi adaptatsii. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketyng*, 2, 97–115. [in Ukrainian]
6. Tymchasovy zahyst (Temporary protection). <https://surl.li/rmcyez>
7. Athanasius (1885). *Apology in Vindication of Flight, in Library of the Fathers of the Holy Catholic Church*, Vol. 13, London, Walter Smith.
8. Attanayake, V., McKay, R., Joffres, M., Singh, S., Burkle, F., Mills, E. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine, conflict, and survival*, 25(1), 4–19.
9. Aycan, Z. (1997) Expatriate adjustment as a multifaceted phenomenon: individual and organizational level predictors, *The International Journal of Human Resource Management*, 8(4), 434–456.
10. Belamghari, M. (2020) The Fragmentation of Identity Formation in the Age of Glocalization, *SAGE Open*, 1–12
11. Berger, P.L. (1965) Towards a sociological understanding of psychoanalysis. *Social Research*, 32(1), 26–41.
12. Berry, J.W. (1992). Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*, 30(1), 69–85.
13. Berry, J.W. (1997), Immigration, Acculturation, and Adaptation. *Applied Psychology*, 46(1): 5–34.
14. Bevan, W. (1965). The Concept of Adaptation in Modern Psychology. *The Journal of Psychology*, 59(1), 73–93.
15. Blackmore R, Boyle JA, Fazel M, Ranasinha S, Gray KM, Fitzgerald G, et al. (2020) The prevalence of mental illness in refugees and asylum seekers: A systematic review and meta-analysis. *Public Library of Science Medicine* 17(9): e1003337.
16. Boyer, Pascal (2018). *Minds Make Societies: How cognition explains the works humans create*. New Haven: Yale University.
17. Brance, K., Chatzimpyros, V., & Bentall, R.P. (2024). Social identity, mental health and the experience of migration. *British Journal of Social Psychology*, 63(4), 1681–1700.
18. Burgess, E.W. (1939). The influence of Sigmund Freud upon sociology in the United States. *American Journal of Sociology*, 45(3), 356–374.
19. Bürgin D., Anagnostopoulos D., Vitiello B., Sukale T., Schmid M., Fegert J.M. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health—multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *European child & adolescent psychiatry*, 31(6), 845–853.
20. Calhoun, C. (2014). Foreword. In L. Chancer & J. Andrews (eds), *The Unhappy Divorce of Sociology and Psychoanalysis: Diverse Perspectives on the Psychosocial*. New York: Palgrave Macmillan, ix–xii.

21. Cannon W.B. (1932). *Homeostasis*, <http://www.panarchy.org/cannon/homeostasis.1932.html>
22. Carballo, M. (1994). *Scientific consultation on the social and health impact of migration: Priorities for research*. Geneva: International Organization for Migration.
23. Carlin, J. (1990). Refugee and immigrant populations at special risk: Women, children and the elderly. In W.H. Holtzman & T. Bornemann (Eds.). *Mental health of immigrants and refugees*. Austin: Hogg Foundation for Mental Health.
24. Carr, H.A. (1925). *Psychology: A study of mental activity*. Longmans, Green and Co. 432 p.
25. De Gruyter, C. (2025), Trump is working on regime change in Europe – fact, not conspiracy theory, *EUobserver*, 27 May.
26. De Haas H. (2021). A theory of migration: the aspirations-capabilities framework. *Comparative migration studies*, 9(8).
27. Diaz-Guerrero. R. (1979). The development of coping style. *Human Development*, 22(2), 320–333.
28. Dorigo G., Tobler W. (1983). Push-pull migration laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), 1–17.
29. Fredheim, K. and Varpina, Z. (2025), Navigating Displacement: The Intertemporal Migration and Settlement Experiences of Ukrainians in Latvia. *Global Networks*, 25(2).
30. Furnham A., Bochner S. (1986). *Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environment*. London: Methuen.
31. Furnham, A., Shiekh, S. (1993). Gender, generation. and social support correlates of mental health in Asian immigrants. *International Journal of Social Psychiatry*, 39(1), 22–33.
32. Furnham. A., Alibhai, N. (1985). *The friendship networks of foreign students*. *International Journal of Psychology*, 9, 365–375.
33. Geroulanos, S., Meyers T. (2018). *The Human Body in the Age of Catastrophe: Brittleness, Integration, Science, and the Great War*. University of Chicago Press, 416 p.
34. Goćłowska, M.A., Damian, R.I., Mor, S. (2018) *The diversifying experience model: taking a broader conceptual view of the multiculturalism-creativity link*. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 49(2), 303–322.
35. Godart, F.C., Maddux, W.M., Shipilov, A.V., Galinsky, A.D. (2015) Fashion with a foreign flair: Professional experiences abroad facilitate the creative innovations of organizations. *Academy of Management Journal*, 58, 195–220.
36. Goldstein, D. (2009). *Walter Cannon: Homeostasis, the Fight-or-Flight Response, the Sympathoadrenal System, and the Wisdom of the Body*, MAY 16, <https://brainimmune.com/walter-cannon-homeostasis-fight-or-flight-response/>
37. Gorman, R.F. (1993) Persecution and Exile in the Patristic Period: Athanasian and Augustinian Perspectives. *Journal of Refugee Studies*, 6(1), 40–55.
38. Herskovits, M. (1964) *J. Clyde Kluckhohn 1905–1960: A Biographical Memoir*; <https://www.nasonline.org/wp-content/uploads/2024/06/kluckhohn-clyde.pdf>
39. Jelin E. (1996). *Constructing Democracy: Human Rights, Citizenship, and Society in Latin America*. London: Routledge.
40. Jelin, E., Motta, R., Costa, S. (Eds.). (2017). *Global Entangled Inequalities: Conceptual Debates and Evidence from Latin America* (1st ed.). London: Routledge.
41. Kalin, R., Berry, J.W. (1995). Ethnic and civic self-identity in Canada. *Canadian Ethnic Studies*, 27(2), 1–15.
42. Kim, Uichol (1984). *Acculturation of Korean immigrants to Canada psychological, demographic and behavioural profiles of emigrating Koreans, non-emigrating Koreans and Korean-Canadians* /Thesis (Ph. D.) Queen's University, 1988.
43. Lalonde R.N. and Cameron J.E. (1993). An Intergroup Perspective on Immigrant Acculturation with a Focus on Collective Strategies. *International Journal of Psychology*, 28, 57–74.
44. Lazarus, R.S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44, 1–21.
45. Lee, Everett S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3 (1), 47–57.
46. Loison, L. (2024). Reappraising Claude Bernard's legacy: an introduction. *History and Philosophy of Life Sciences*, 46(8).
47. Miyar-Busto, M., Mato Díaz, F.J., & Gutiérrez, R. (2020). Immigrants' educational credentials leading to employment outcomes: The role played by language skills. *Revista Internacional De Organizaciones*, (23), 167–191
48. Murthy R., Lakshminarayana R. (2006). Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World psychiatry*, 5(1), 25–30.

49. Musgrave, A. (2021). Imre Lakatos, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/lakatos/>.
50. Nguyen, Anh. (2022). How War and Displacement Affect Mental Health of People in Ukraine and Why We Should Address This, 18 Dec.
51. Olanrewaju F., Omotoso F., Alabi J. (2018). Datasets on the challenges of forced displacement and coping strategies among displaced women in selected Internally Displaced Persons' (IDPs) camps in Nigeria. *Data in Brief*, 20, 152–158.
52. Reverse Culture Shock <https://2009-2017.state.gov/m/fsi/tc/c56075.htm>
53. Richmond, A.H. (1993). Reactive Migration: Sociological Perspectives on Refugee Movements. *Journal of Refugee Studies*, 6(1), 7–24.
54. Sahin-Mencutek, Z., Meininghaus, E. (2023). Syrian Refugee Returns, Reintegration Experiences and Risks. *ISIM Working Paper*, November.
55. Sapountzis, A. (2013). Dominant group members talk about the acculturation of immigrants in Greece: Who is in charge of the acculturation process. *Hellenic Journal of Psychology*, 10(1), 24–46.
56. Schmitt, M.T., Postmes, T., Branscombe, N.R., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921–948.
57. Snyderanko, I., Antypovych, O. (2025). Agency as Factors of Adaptation of Forced Migrants. *Veritas: Legal and Psychological-Pedagogical Research*, 1(1), 91–101.
58. Spataro, G., Ventriglio, A., Signorelli, M.S., & Marrazzo, G. (2024). Suicide among migrants: a comprehensive narrative review of literature. *International Review of Psychiatry*, 36(4–5), 413–423.
59. Talotta, Matteo. (2022) Reverse Culture Shock Hits Harder than Culture Shock. <https://medium.com/expat-minds/reverse-culture-shock-2f20cb4503a2>
60. Thabet, A.A.M., Vostanis, P. (1999). *Post-traumatic Stress Reactions in Children of War. The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 40(3), 385–391.
61. Treviño, A.J. (2023). Talcott Parsons on building personality system theory via psychoanalysis. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 59(4), 417–432.
62. Treviño, A. Javier (2024). Talcott Parsons as Psychoanalytically Oriented Social Psychologist. *Psychoanalysis and History*, 26(2).
63. Vega, W., Rumbaut, R. (1991). Ethnic minorities and mental health. *Annual Review of Sociology*, 17, 56–89.
64. Vega, W., Kolody, B., Valle, R., Weir, J. (1991). Social networks, social support and their relationship to depression among immigrant Mexican women. *Human Organization*, 50, 154–162.
65. Ward, C., & Kennedy, A. (1992). Locus of control, mood disturbance, and social difficulty during cross-cultural transitions. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(2), 175–194.
66. Wiczorek, P. (2025) Could Germany ban its largest opposition party – and should it? July7, <https://europeelects.eu/2025/07/07/could-germany-ban-its-largest-opposition-party-and-should-it/>
67. Zou, X., Wang, D.J., Wildschut, T. et al. (2023). Cultural distances between home and host countries inspire sojourners to engage in intercultural exchange upon repatriation. *Science Report*, 13, 17518. <https://www.nature.com/articles/s41598-023-44906-w>